

Фізіогномія-жъ не та!
Кривичскій носъ былъ носъ гиганта
Породы всехъ славянь черта.
А тутъ не видно, съ кемъ сродни ты!
Твои какъ будто черты слиты
Съ фізіогноміей чужой
Вліянье польское ничтожно
Тебе приписано здесь ложно
Везде характер виден твой.
Ив. НОСОВИЧ.
1870 г.

У гэтым вершы-эпіграме выключна ўдала перададзены гней і абурэнне аўтара пазіцыяй выдаўцоў і аднаго з рэдактараў слоўніка – акадэміка І. Сразнеўскага, які беларускай мове прыпісаў «впліянье польскае». Аднак падобнае «прычэсванне» не схавала самабытнасці і арыгінальнасці «крывічскай» (беларускай) мовы – «везде характер видень твой»!

І. Насовіч не быў прафесіянальным філолагам, не меў ён спецыяльнай вышэйшай адукацыі, як не было ў яго вучоных ступеняў і званняў. Аднак ён па праву лічыцца першапяходцам сярод лепшых даследчыкаў духоўнай спадчыны беларускага народа. Вера ў шчаслівую долю роднага слова, нязломнасць і расшчучасць у дасягненні пастаўленай мэты, незвычайная працавітасць і груплі-васць – усё гэта выклікае глыбокую пашану нашчадкаў, дае нам узор беззапаветнага служэння беларускаму народу ў імя яго будучыні.

А. У. Пятровіч (Мінск)

СТАЎЛЕННЕ ДА ІНАВАЦЫЙНЫХ ВАРЫЯНТАЎ І ПРАВАПІСНЫХ СІСТЭМ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ (ПЯВОДЛЕ ДАДЗЕННЫХ САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНАГА АПЫТАННЯ)

Цягам двух апошніх дзесяцігоддзяў у сістэме беларускай мовы назіраюцца шматлікія змены, выкліканыя рознымі чыннікамі. Моўныя працэсы асабліва актывізаваліся напачатку 90-х гадоў у сувязі са стварэннем незалежнай беларускай рэспублікі, хаця цікаўнасць да нацыянальнай мовы прыкметна ўзрасла ўжо ў сярэдзіне 80-х гадоў у сувязі з палітыкай «перабудовы» з яе «дазволам» на свабоду сло-ва. Адраджэнскія ідэі пачатку 90-х выклікалі з'яўленне ў мове нека-торых інавацый, а таксама развіццё пурыстычных тэндэнцый, што разам прывяло да пашырэння варыянтнасці ў мове. Некаторыя вары-янты зафіксаваны ў слоўніках і граматыках са стылістычнай пазнакай размоўнасці, а некаторыя існуюць толькі як з'явы жывой мовы – выкарыстоўваюцца ў гутарковым маўленні, у СМІ, у мастацкай і часам навуковай літаратуры і не кадэфікаваны слоўнікамі і граматыкамі.

Для таго, каб высветліць, наколькі глыбока праніклі і замацаваліся ў мове некаторыя інавацыйныя варыянты, якое стаўленне да іх у рэспандэнтаў і меркаванні наконт іх кадэфікацыі, намі быў падрыхтаваны апытальнік. Акрамя гэтага, у апытальніку дадаткова высвятлялася стаўленне рэспандэнтаў да розных правапіс-ных сістэм.

Апытальнік пашыраўся ў 2006 годзе ў Мінску ў студэнцкім асяродку і ў асяродку навуковай, творчай і тэхнічнай інтэліген-цыі. Усяго было апытана 119 чалавек. З іх: ва ўзросце да 23 год – 99 чалавек (83,2%), пасля 33 год – 20 чалавек (16,8%). 78,2% апыта-ных назвалі роднай беларускую мову; 9,2% – рускую; 7,6% – беларускую і рускую; 4,2% – рускую і беларускую. Такім чынам, ся-род апытаных асобы, для якіх беларуская мова з'яўляецца роднай, склалі 90%.

Апытальнік складаўся з дзвюх частак – сацыялагічнай (5 пытан-няў) і лінгвістычнай (44 пытанні). Пытанні ўласна лінгвістычнай часткі былі падзеленыя на тры групы (марфалогія, сінтаксіс і слова-ўтварэнне) і высвятлялі стаўленне рэспандэнтаў да некаторых інава-цыйных з'яў у сучаснай беларускай мове. Пытанні першай групы (22 пытанні) высвятлялі стаўленне рэспандэнтаў да некаторых марфалагічных варыянтаў, сярод якіх: поўныя і кароткія формы абагульнена-якасных займеннікаў (*эта, наша vs гэтае, нашае слова*); словаформы прыметнікаў і іншых дапасаваных часцін мовы ў родным склоне адзіночнага ліку (*новай, маладой vs новае, маладое літаратурна*); словаформы назоўнікаў мужчынскага роду роднага склону адзіночнага ліку (*з горада Полацка vs з гораду Полацку*). Пытанні другой групы (5 пытанняў) датычыліся сінтаксісу: прына-зоўнікі *аб і пра* (*аб сястры, аб бацьку vs пра сястру, пра бацьку*); канструкцыі з указаннем на час дзеяння (*у савецкі час vs за савецкім часам*). Пытанні трэцяй групы (17 пытанняў) высвятлялі стаўленне апытаных да тых ці іншых словаўтваральных мадэляў у мове: ужы-ванне прыставак *у-, с- (са-), з-* (*ухваць vs з хваць, устарэлы vs саста-рэлы*); суфіксы *-альн- і -н-* (*патэнцыяльны, праявіццаць vs патэн-цыяны, праявіццаць*), *-ір-ава- і -ава-* (*унармаваць, зміграваць vs унар-міраваць, зміграваць*) у інамоўных словах; суфіксы *-ов- і -оўн-* (*-н-*) ва ўласнабеларускіх і запазычаных словах (*спартмовы vs спар-тыўны, нармальна vs нармалёва*).

У першую чаргу намі разглядаліся выпадкі, калі некаторыя з прапанаваных варыянтаў кадэфікаваны і замацаваны ў акадэмічных граматыках як варыянт нормы. Іншыя існуюць у мове мастацкай, публіцыстычнай і часткова – у навуковай літаратуры ў процістаў-ленне традыцыйным, замацаваным лексікаграфічнымі і граматычнымі кодэксамі, ужыванням. Такія варыянты з'яўляюцца ўзніклі ў беларус-кай мове ў 1990-я гады ў сувязі з атрыманнем магчымасці дасягу

і частку ўключаных у апытальнік з'яў называць інавацыямі. Можна даволі ўлічыць з той прычыны, што некаторыя з іх узніклі ў мове яшчэ на пачатку стагоддзя і зафіксаваны ў слоўніках 20-30-х гадоў, аднак з розных прычын не праніклі ў слоўнікі і граматыкі пазнейшага часу.

да лінгвістичних прац (у т. л. слоўнікаў) рэпрэсаваных мовазнаўцаў 20 – 30-х гадоў 20 стагоддзя, адначасова з падобнымі з’явамі ва ўкраінскай мове.

Запаўняючы апытальнік, рэспандэнты мелі магчымасць: 1) прыняць як нарматыўны адзін з прапанаваных варыянтаў; 2) палічыць, што абодва маюць права быць каліфікаванымі¹; 3) прапанаваць свой варыянт, калі не задавальняюць наяўныя. Апроч таго, рэспандэнт меў магчымасць абгрунтаваць свой выбар і даць каментары, калі адчуваў у гэтым неабходнасць.

На падставе аналізу апытальніка мы прыйшлі да высновы, што пераважная большасць моўных інавацый атрымала шырокую падтрымку ў рэспандэнтаў. У якасці адзіна магчымых найбольш былі падтрымананы (атрымалі больш за 70% галасоў) наступныя словы і словаформы: *грашыма* (vs. *грашамі*), *дзень нарадзінаў* (vs. *дзень нараджэння*), *дрэваў* (vs. *дрэў*), *чаравікаў* (vs. *чаравік*), *сэнсажыяў* (vs. *сэнсажэй*), *састарэлыя словы* (vs. *устарэлыя словы*), *грэцкі* (vs. *грэчаскі*), *акунваць* (vs. *акуніраваць*), *ангельскі* (vs. *англійскі*), *удвая* (vs. *удваяце*), *саступіць месца* (vs. *уступіць месца*).

Найбольш актыўна былі падтрыманы інавацыйныя словаўтваральныя варыянты, найменш – марфалагічныя. Гэта можна пацвердзіць шэрагам фактараў. Па-першае, словаўтваральныя законы ў мове больш гнуткія ў параўнанні з марфалагічнымі праз тое, што працэсы ўтварэння новых слоў ідуць больш дынамічна за змены ў марфалагічным ладзе мовы – узнікае шмат індывідуальна-аўтарскіх неалагізмаў (аказіялізмаў), што сведчыць пра багатае словаўтваральнае мадзляў. Па-другое, на сутнасці, не існуе словаўтваральнага «канону» – словы адной і той жа тэматычнай групы могуць утварацца з дапамогай розных фармантаў. Па-трэцяе, галоўная мэта навучання мове ў школе – навучыць вучня правільна пісаць, адпаведна правільны граматыкі больш трывала замацоўваюцца ў святломасці і менш падлягаюць зменам за словаўтваральныя законы.

Пры аналізе вынікаў апытання быў выкарыстаны метада супаўнення малых груп па дзвюх прыкметах – паводле ўзросту і паводле таго, носыбітам якой мовы з’яўляецца рэспандэнт у паўсядзённым жыцці. Такім чынам, маем 4 групы – беларускамоўная моладзь, рускамоўная моладзь, беларускамоўнае старэйшае пакаленне, рускамоўнае старэйшае пакаленне.

Моладзю ўмоўна назавем асобаў да 23 год, а старэйшым пакаленнем – асобаў пасля 33 год, беларускамоўнымі – тых, хто карыстаецца беларускай мовай як асноўнай, рускамоўнымі – тых, хто карыстаецца рускай мовай як асноўнай.

Беларускамоўная vs. рускамоўная моладзь

Як засведчыла апытанне, моладзь у асноўным падтрымлівае інавацыйныя з’явы. Паводле далзеных апытання, беларускамоўная моладзь больш прыхільна ставілася да інавацый за рускамоўную. Аднак выпадкі, калі інавацыйныя варыянты атрымліваюць мінімальную

¹ Рэспандэнты таксама мелі магчымасць размежваць варыянты стылістычна або выбіраць асобныя лексемы з традыцыйных і інавацыйных варыянтаў.

падтрымку (менш за 10% галасоў), былі рэдкія нават сярод рускамоўнай моладзі. Выпадкі, каб інавацыйны варыянт атрымаў больш шырокую падтрымку сярод рускамоўнай моладзі не было.

Рускамоўная моладзь больш «салдарная» ў выбары сістэмы правапісу: пераважная большасць рускамоўных аддае перавагу сучаснай унармаванай сістэме, а сярод беларускамоўнай моладзі прыкладна пароўну карыстальнікаў т. зв. «тарашкевіцай» і нарматыўным правапісам.

Прыхільнасць да абодвух варыянтаў, прапанаваных у апытальніку, часцей выказвалі рускамоўныя рэспандэнты, што можа сведчыць пра іх найўзненасць ва ўласнай ступені валодання моваю, што засведчылі самі рэспандэнты.

Беларускамоўнае vs. рускамоўнае старэйшае пакаленне

У гэтай групе назіраюцца тэндэнцыі, аналагічныя з папярэдняй, – больш прыхільна да інавацыйных варыянтаў ставіцца беларускамоўныя. Паколькі абедзве гэтыя групы даволі нешматлікія, то тут часам сустракаліся выпадкі, калі таму ці іншаму варыянту аддавалася прыхільнасць на 100%. Досыць вялікая колькасць слоў і словаформаў выклікае адабрэненне як у беларуска-, так і рускамоўнай часткі рэспандэнтаў.

Як і ў папярэдняй групе, тут не было выпадкаў, каб інавацыйныя варыянты карысталіся падтрымкай толькі ў рускамоўных, але часам назіралася, што ў рускамоўных інавацый атрымлівалі большую колькасць галасоў.

Што датычыць правапісу, то тут больш заўважае ад папярэдняй групы падзяленне на прыхільнікаў традыцыйнага правапісу і «тарашкевіцы»: беларускамоўныя збольшага з’яўляюцца прыхільнікамі «тарашкевіцы», рускамоўныя – традыцыйнага правапісу. У адносінах ад папярэдняй групы, не настолькі выразнай была прыхільнасць ад *абодвух варыянтаў*, прапанаваных у кожным пункце.

Беларускамоўная моладзь

vs. беларускамоўнае старэйшае пакаленне

У сукупнасці гэтая група найбольш паслядоўна падтрымлівала інавацыйныя варыянты. Значных разыходжанняў у прыняцці альбо непрыняцці таго ці іншага варыянту не назіралася, за выключэннем невялікай розніцы ў колькасці галасоў за інавацыйныя варыянты. Так, больш актыўна былі падтрыманы моладзю варыянты *першыя разам* (63,2% vs. 14,3%), *нармалёва* (55,3% vs. 28,6%), а старэйшым пакаленнем – *насініцаў* (100% vs. 68,4%), у *Пецярбурзе* (71,4% vs. 52,6%), *Юры* (85,7% vs. 63,2%), *Вагеры* (71,4% vs. 50%).

Што датычыць стаўлення да правапісных нормаў, то сярод старэйшага пакалення беларускамоўных больш прыхільнікаў «тарашкевіцы» ў параўнанні з моладзю.

Рускамоўная моладзь vs. рускамоўнае старэйшае пакаленне

У гэтай групе больш ўспрымальным для інавацый з’яўляецца старэйшае пакаленне, і, ў першую чаргу, інавацыі гэтыя датычацца марфалогіі. Паколькі прадэтаўнікі абедзвюх гэтых малых груп рэдка карыстаюцца беларускай моваю, і таму мы не можам апеляваць

«Добрая навіна для аматараў мастацтва: з 5 мая ў музея з'явіўся свой *web-site*» («Народная Воля», 19.05.2004); «...кожны новы фотаздымак, зроблены мабільным, аўтаматычна перасылася на *web-site* уладальніка апарата.» (Звязда, 02.09.2005).

Інтэрнэт / Інтэрнэт / Internet / Internet ← Internet

«Дзякуючы супрацоўніцтву з маладзёжным грамадскім аб'яднаннем «Мадэм» у цэнтральнай бібліятэцы дзейнічае *Internet-клас*» (ЛіМ, 04.11.05); «Плануецца таксама... арганізаваць спецыяльны *інтэрнэт-партал*» (ЛіМ, 16.06.06).

МакДональдс / Макдональдс / McDonald's / Mac-Donald's ← McDonald's
«...Сустрэцца з міні-Амерыкай можна, завітаўшы ў *МакДональдс*. (Культура, №31, 05-11.08.2006); «Падчас рэканструкцыі будывар будзе прадоўжаны да ўваходу ў падземны пераход каля будынка «*Макдональдс*» за кошт зносу аўтастаянкі.» (Народная Воля, 11.12.2003); «Не бачыць ён (Сяргей Прылуцкі) «жывых» персанжаў; начальніка, падлеткаў на ролях, ісламістаў, анархістаў, усялякіх нібыта абрыдлых *макдональдс*-какакалаў-мэраў...» (Голас Радзімы, 16.10.2003); «Больш-менш прыстойнай падрацоўкай лічыцца праца ў рэстаранах *McDonald's*» (Чырвоная змена, 07.10.2005); «Нагадаю, што ў часы «перабудовы» мара пра «прыгожае жыццё» ў савецкіх людзей не сягала вышэй *Soca-soca* і *Mac-Donald's*» (Народная Воля, 28.01.2005).

Он-лайн / онлайн / on-line ← on-line / online

«Сёлета ў фінале конкурсу за званне самай прыгожай у сусветнай паўцыне змагаліся 10 беларусаў, якім акрамя прывабнай знешнасці (ацэньвалася *онлайн*-галасаваннем) неабходна было мець свае таленты і здольнасці.» (Чырвоная змена, 07.10.2005); «...у выпадку страты або крадзяжу карткі кліент у рэжыме *он-лайн* (без звароту ў банк) можа заблакіраваць карт-рахунак.» (Народная Воля, 02.06.2004); «...і звесткі ад уласных карэспандэнтаў у рэжыме *он-line*» (Звязда, 01.09.2005).

Піяр / піяр / PR ← PR

«Аб гэтым БелаПАН паведамля *піяр*-менеджэр рэкламнага агенцтва «Крынь». (Народная Воля, 02.06.2004); «На чым заробіў сабе добры перадвыбарачны *піяр*» (Народная Воля, 01.03.2005); «Гэта вельмі важна рабіць як шырокую *PR*-акцыю.» (Народная Воля, 22.02.2005); «Лепшай *PR*-персонай стала Юлія Несцяранка – за папулярнасцю фізічнай культуры і здаровага ладу жыцця... у дзёлу ў прёма-кампаніі.» (Чырвоная змена, 01.04.2005).

СМС / SMS ← SMS

«У гэты абнуляваны момант табе прыходзіць *SMS*-паведамленне з простым пытаннем: «Спіш?» (Маладосць, №5, 2006); «...якія новыя паслугі вы збіраецеся развіваць? – ...Далейшае пашырэнне машымаці выкарыстання *SMS*-банкінгу.» (Звязда, 16.08.2006).

Сустрэкаюцца сітуацыі, калі да слова, графічна выражанага лацінскай прыстыўляюцца беларускамоўны суфікс, і слова на пісьме афармляецца кірылічна-лацінчным спосабам.

да іхняй моўнай практыкі, то з'яву гэтую можна патлумачыць тым, што моладзь – гэта пераважна студэнты¹, якія надаўна засволілі граматычныя правілы, а прадстаўнікі старэйшага пакалення, праца якіх не звязаная з філалогіяй, маглі паспець забыцца на гэтыя правілы і таму больш карысталіся моўнай інтуіцыяй.

Такім чынам, наша апытанне засведчыла, што шматлікія моўныя інавацыі атрымалі грамадскае прызнанне. Найперш гэта датычыцца носьбітаў беларускай мовы, якія карыстаюцца ёю як асноўнай. Але заўважны і той факт, што інавацыі карыстаюцца падтрымкай і сярод рускамоўнай часткі насельніцтва. На нашу думку, гэта можа быць звязана з тым, што сёння руская мова ўспрымаецца носьбітамі беларускай мовы не як другая родная (хаця для большасці з іх беларуская мова – вывучаная), а як мова суседняга народа. Пры гэтым, усведамляючы мінарытарнасць сваёй нацыянальнай мовы, яны ўжо не імкнуцца да «зліцця моў», а наадварот намагаюцца падкрэсліць самабытнасць нацыянальнай мовы, яе адрозненні ад рускай. Моўны пурызм у дачыненні да рускай мовы, які актыўна стаў дзейнічаць на пачатку 90-х гадоў, і сёння не з'яўляецца пазіцыяй, што пацвярджаецца вынікамі апытання.

Варта зазначыць і тое, што прадастаўлены ў апытальніку варыянты не ахопліваюць усёй разнастайнасці моўных інавацый. У прыватнасці, не былі ўключаны пытанні, што датычацца інавацый у лексіцы. Такім чынам, праблема варыянтнасці і стаўлення носьбітаў беларускай мовы да інавацыйных варыянтаў яшчэ не вырашаная і патрабуе далейшых даследаванняў.

М. Л. Савасцюк (Мінск)

З НАЗІРАННЯЎ НАД ГРАФІЧНЫМ АСВАЕННЕМ АНГЛІЦЫЗМАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У мове сучаснай прэсы назіраюцца разнастайныя спосабы графічнага асваення англіцызмаў: транслітэрацыя, трансфанацыя, трансплантцыя. У сувязі з высокай хуткасцю, з якой у апошні час з'яўляюцца англіцызмы ў беларускай мове, яны не заўсёды паспяваюць адаптавацца да нормаў мовы-рэцыпіента і атрымаць кірылічную «вопратку». Па гэтай прычыне вельмі распаўсюджаным у апошнія гады стаў спосаб трансплантцыі, пры якім слова без змен трапляе ў беларускую мову. Адначасовае жаданне адаптаваць запозычэнне ў прыманочнай мове становіцца падставай для ўзнікнення і варыянтаў, які маюць сваё графічнае выражэнне ў кірыліцы. Каб прадэманстравашь гэту тэндэнцыю, у далейшым артыкуле мы даследуем перыядычны друк за 2003–2006 гады.

Вэб-сайт / веб-сайт / web-site ← web-site

¹ *Сярод ланітых рэспандэнтаў былі таксама школьнікі і навушчыны каледжы.*